

JOSIP OSTI

Non omnis moriar

(o romanu Danila Kiša *Peščena ura*)

Roman *Peščena ura*, ki je izšel leta 1972 in s katerim je Danilo Kiš končal trilogijo svojih družinskih romanov, je predvsem plod ustvarjalnega upora in dvoma. Dvoma kot svetovnega nazora in kot oblike metafizičnega upora, kajti Kiš se je zavedal, kot pravi Alberes, da "pisati ne pomeni več soglašati s tistim, kar obstaja, temveč se upreti bistvenemu absurdnemu obstajanju". Dvom je temeljni kamen tako miselno-vsebinskih kot tudi slogovno-strukturnih prvin romanesknega postopka, uporabljenega v *Peščeni uri*. V tem romanu Kiš ožarja duhovno življenje svojega junaka ali, natančneje povedano, antijunaka, s tem ko transponira oziroma materializira svoje in hkrati tudi naše bralske dvome. E. S. občasno podvomi v resničnost tako kot v svoje sanje. Dvom je njegova genetska značilnost. V E. S. se zrcali pisateljev življenjski in ustvarjalni dvom, kajti Kiš je menil, da je dvom v srcu vseh umetnin, ki so hkrati "izvir dvoma", in da so dela moderne književnosti "samo otroci dvoma in upanja". Torej dvoma, ki v njegovem delu ni brezizhodni skepticizem, čeprav govori o apokaliptičnem času, ki je bil poguben ne le za Žide, temveč za človeštvo nasploh.

Ceprav je bila za Kiša odločitev za literaturo "totalna izbira" in samo v tem smislu *angažiranje*, je menil, tako kot Sartre, da je pisanje "humanistično dejanje" oziroma da je književnost "etična, ne le estetična usmeritev". To potrjujejo mišljenja, ki jih je izrekel v pogovorih po izidu *Peščene ure*, ki so kasneje zbrani v drugi knjigi njegove *Po-etike*.

Kiš v *Peščeno uro*, ne brez razloga, vtke stavek "Tako imenovana intriga ni temeljna draž niti glavna vrednota literarnega dela", ki razkriva njegov odnos do sižeja. Pravzaprav je siže romana pismo E. S., ne samo po inicialkah prepoznavnega Eduarda Sama iz romana *Vrt, pepel*. S tem pismom bralca v celoti seznanja šele na koncu knjige. Resnično dogajanje je iskanje, pisateljevo prizadevanje, da prodre v življenjske pomene vsake besede tega, po njegovih trditvah, avtentičnega pisma. Kiš to dela z oživljanjem časa, v katerem je pismo napisano, ter s portretiranjem avtorja pisma in njegovega življenja v tem času. Taka vsebina dobi svojo popolnost in večpomenskost – z literarnega stališča – prav v načinu, na kakršnega jo pisatelj prezentira.

Kiš je bil erudit, ki je mnoga svoja znanja jezikovno uspešno transponiral v tkivo romana, vendar ga ni napisal z željo, da svojo erudicijo demonstrira in z njo fascinira bralca, temveč gre za delo, v katerem so zgoščena spoznanja, do katerih je prišel njegov vsestransko radoveden ustvarjalni duh. Skozi usta junaka romana izgovarja svoje misli o dvomu, smrti, literarnem ustvarjanju, Malthusovi teoriji prenaseljenosti, Newtonovem gravitacijskem zakonu in drugem. Vsebinske in miselne vsebine v *Peščeni uri* sta pomembni predvsem zaradi različnih slogovno-strukturnih postopkov in žanrov, ki jih je Kiš v romanu uporabil. Knjiga je sestavljena iz proznih observacij, filozofskih in psevdofilozofskih meditacij, tako enih kot drugih s prizvokom ironije in parodije, poetičnih vizij, naturalističnih opisov in hladnega registriranja, ki poudarja človekovo postvarjenost in odtujenost v sodobnem svetu. Vsebinske, miselne in slogovne značilnosti tega romana ustvarjajo svoj skupni umetniški vtis prav po zaslugi spretnega vgrajevanja v samosvojo strukturo romana. Pravzaprav gre za destrukcijo klasične strukture romana in njeno spreminjanje v arhitektoniko, ki jo zagovarja moderna proza od Joyca do postmodernistov. Kiš se je ukvarjal z "večnim problemom Forme" in je želel najti formo, s katero bi lahko izrazil "veličino človekovega poraza". Po teh prizadevanjih se *Peščena ura* uvršča med najvišje dosežke sodobne svetovne proze. Roman je razdeljen na štiri vsebinsko-slogovne celote: *Podobe s potovanj*, *Beležke norca*, *Preiskovalni postopek* in *Izpraševanje priče*, ki se, razdeljene na še manjše koščke, izmenjujejo in postopoma razkrivajo bistvo celote, strnjene v *Pismu ali vsebini* na koncu knjige. Verjetno bi bil najprimernejši pristop k temu zelo zapletenemu in jezikovno večplastnemu romanu formalno-strukturalistični, toda pri tem ne bi smeli spregledati njegovih filozofsko-eksistencialnih oziroma ontoloških razsežnosti.

Podobe s potovanj so fragmentarna poetska proza, tako kot je tudi roman le fragment Kiševe družinske kronike. Zunanja značilnost te plasti romana je, da so ti fragmenti napisani v tretji osebi. Pisatelj kot "objektivni opazovalec" pripoveduje o junaku romana. Ti deli, za razliko od drugih, so pogosto prave pesmi v prozi.

Beležke norca so pisane v prvi osebi. Junak romana je čudak, ki beleži svoja opazanja in premišljevanja. Gre za zbirko observacij o nenavadnih in nevsakdanjih predmetih mišljenja. Njegova norost je pravzaprav *lucidnost*, *Beležke* pa so posledice globokih razmišljanj.

Beleške se začenjajo z besedami "Teško je dvigniti svojo nesrečo v višino. Biti opazovalec in hkrati opazovani", kar kaže na osrednjo temo romana in na način njenega predočanja. Pisatelj je, tako kot njegov lik, hkrati opazovalec in opazovani in v to čudežno igro zrcal pritegne tudi bralca.

Ta del romana je predvsem esejističen. V njem govori o obstoju in neobstoju naključja, o samoti, o zgodovini in socialnem aspektu sijaja in bede človeštva, o blaginji in revščini, o podvojenosti osebe, o smrti in drugem. *Beleške* se končujejo s fragmentom, v katerem E. S. omenja *pismo* in ugotavlja, da je, kljub temu, da je plod avtorjeve nečimrnosti, hkrati kot pričevanje namenjeno prihodnosti. *Pismo* je "zgoščena ideja, ki se je materializirala: materializirano življenje, mala, žalostna človekova zmaga nad gromozansko, večno, božansko ničevostjo", "vse kar preživi, je le ena mala ničeva zmaga nad večnostjo ničevosti – dokaz človekove veličine in Jehovove milosti. *Non omnis moriar*". In ta s kurzivo napisan Horacijev verz na koncu je hvalnica človekovemu uporu proti usodi, apologija ustvarjanju, ki mu uspeva preživeti kratko, s smrtjo omejeno človeško življenje.

Preiskovalni postopek lahko razumemo v dvojnem pomenu. Kot resnični preiskovalni postopek, izvajanje nad Židi, in kot umetniško preiskovanje, ki ga uporablja pisatelj, ko si prizadeva zvedeti kar največ o času in svojem junaku v njem. Pisatelj zastavlja vprašanja in ta le skuša odgovoriti. Možni odgovori so rezultat iskanja in ugotavljanja identitete časa, ki ga zamegljuje pozaba. Pri tem Kiš najpogosteje uporablja faktografsko slogovno metodo, ki so jo uporabljali recimo avtorji "novega romana". Na vprašanja, kaj je E. S. slišal, kaj je videl, s kom se je pogovarjal, komu in o čem je pisal, čez kaj se je pritoževal in tako naprej odgovarja z naštevanjem predmetov, imen, političnih tem, pesimiističnih razlag, težav, citatov in podobno. Registriranje predmetov, imen, datumov, dokumentov, dogodkov ... hladnost dejstev na ta način postvarjene literature se zdi kot odstranjevanje vpliva avtorja, toda s pisateljevo izbiro in razporejanjem se uresničuje njihov "samogovor", ustvarja se ozračje, razsvetljuje junak in izreka pisateljevo mnenje.

Izpraševanje priče, ki je četrti tok romana, v katerem podobno policijskemu izpraševanju prič izpraševanemu zastavljajo vprašanja, na katera mora odgovoriti, je ustvarjeno spet z drugačnim postopkom. E. S. na vprašanja odgovarja z utrujenostjo, ki jo je povzročilo dolgo in protislovno izpraševanje. Kljub temu, da je drugačen, je tudi namen tega postopka enak. Pisateljeva pozornost je osredotočena na predočanje časa, v katerem je *pismo* datirano, duševnega in fizičnega stanja E. S. in dogodkov, v katerih je bil ta udeleženec in sodnik.

Pismo ali vsebina, ki je priloženo na koncu romana in z razkritjem katerega nam je večkratno vrnjen napor, vložen v razkrivanje telesa in duše dela, združuje različne postopke oziroma tokove te polifonične romaneskne zgradbe, pri čemer se fokusira v žarišče, zgoščeno, življenjsko-lakonično izpoved junaka romana, in s tem razsvetljuje tragično usodo človeka nasploh.

E. S. je triinpetdesetletni upokojeni glavni železniški kontrolor, ki iz nekega madžarskega mesteca leta 1942 piše pismo sestri Olgi. Gre za grenko izpoved

človeka, ki je skupaj z ženo in otroki izpostavljen nerazumevanju najbližjih sorodnikov v času, ko so bili Židi nečloveško preganjani in zatirani. Stisnjen v za stanovanje neprimeren prostor, z bolno ženo, tudi sam bolan, je obseden s spomini, morastimi sanjami, razcepljen zaradi življenjskih težav in negotovosti. Zunaj pa sneži, kraljuje mraz. Prevaran z ljubeznivim vabilom sorodnikov, dostojanstveno, nadčloveško prenaša izzive in nadlegovanja. K zbežanosti njegovih misli in živčnosti pripomorejo prihodi žandarjev, ki ga obiskujejo zaradi ugotavljanja identitete in ga vodijo na preiskave. Stanje, v katerem je E. S., najbolj ilustrira opis, kako praznujejo velikonočno nedeljo njegovi sorodniki, kako pa on s svojo družino. Ko je bila pri njih "lukulovska gozba", je on "skupaj s svojo družino v mrzlem kurniku hladno mleko zajtrkoval, kosil in večerjal". Vsa ponižanja in šikaniranja prenaša z "jezusovskim potrpljenjem". Eno izmed njegovih spoznanj je, da "božji mlini meljejo počasi, toda zanesljivo". Kljub skušnjavam resničnosti in pridobljenim izkušnjam je kot post scriptum pisma napisal: "Boljše je, če smo med pregnanci kot med tistimi, ki preganjajo." Te zadnje, talmudske besede, jasno izrekajo pisateljevo etično držo in poudarjajo humano sporočilo dela. *Pismo* je hkrati rešitev tako vsebinske kot tudi strukturne uganke romana.

Kišev roman je delo o preganjanem, ki mu peščena ura postaja sinonim človeškega življenja. Trhlosti (ali kot E. S. pravi: "Vse se sesipa, sestra moja") ter minljivosti in brezmejnih prividov. Ne ve se, ali robovi peščene ure orisujejo obrise obrazov ali obrisi obrazov robove peščene ure. Resnično se zdi zdaj eno, zdaj drugo. Privid vsebuje dvom. Z dvomom junak romana ali pisatelj, vseeno, preizkuša in izpodriva celo okostenela filozofska gesla, ki jih pogosto sprejemamo brez premišljevanja. Z dvomom skuša priti tudi onstran zrcala.

Kiša, kot tudi mnoge druge umetnike, motivira in k ustvarjanju spodbuja hrepenenje po resnici. V skrajni konsekvenci se kaže kot realist in moralist. Realnost romana *Peščena ura* je prikrita z bolj prosojno kopreno kot v romanu *Vrt, pepel*. Ta pa veliko skriva in še več razkriva. Poleg drugega Kiševo vse globlje pogrezanje v problematiko resničnega človekovega življenja. Pri tem ni mogoče govoriti o surovem realizmu in moralizmu v njegovem delu, kajti z nevidnimi prsti razvzroča vozlišče zapletenih niti najglobljih človeških občutkov. Hkrati v nas zbujajo sočutje do nesreče drugega in resnično človekoljubje.

V zvezi s Kiševo *Peščeno uro* se zastavlja vprašanje odnosa med resnico in romanom, kajti v njem je skušal rešiti uganke življenja kot čudeža, ki je hkrati v nas in okrog nas.

S pisanjem je Kiš hotel doseči enotnost in skladnost v lastnem življenju. Do takrat, vključno s *Peščeno uro*, je nenehno iskal izginulo otroštvo, ki ga je prikliceval in oživiljal s spominjanjem ter se s tem upiral pozabi izvira lastne identitete. Os, okrog katere je gradil celoto in harmonijo v sebi in v svojem delu, je bil tako resnični kot tudi imaginarni lik očeta.

Peščena ura je plod Kiševe poetske fantazije in kritične inteligence oziroma čudeža njegove nadarjenosti in nenehnega navora, da iznajde življenju in

človekovi usodi najprimernejšo literarno formo. Zbir postopkov, ki jih je uporabil v *Peščeni uri*, kot da sledi navodilom Saula Bellowa, ki je dejal, da romanopisec spreminja nered v red s pomočjo nekakšnega skrivnostnega procesa imaginacije. Kajti v tem romanu Kiš nadgrajuje pismo oziroma dokument, iz katerega izhaja in h kateremu se na koncu vrača, v njem pa se surovo in disharmonično življenje E. S. razrašča v novo, večnadstropno, celovito in harmonično romaneskno zgradbo. Verjel je, da je prav zgoščanje klasičnih romanesknihih slijev naredilo iz *Peščene ure* moderen roman, ki kot neka zvrst moderniziranega klasičnega epistolarnega postopka prinaša več romaneskno-tehnoloških novosti. Toda ne gre le za postopek in tehniko. Palimpsestna zgradba *Peščene ure* je namreč prežeta z rahločutno pesniško senzibiliteto in pretkana z resnično človečnostjo, s katero razsvetljuje človekovo pot skozi temni gozd življenja.

Non omnis moriar, Non omnis moriar ... so besede, ki lebdijo na naših ustnicah ali zvenijo v ušesih po branju romana *Peščena ura*, ki mu ukvarjanje s človekovo usodo in visok umetniški dosegi zagotavlja trajnost, kar je edino, s čimer se ustvarjalec upira minljivosti in smrtnosti. Ta Kišev roman, ki ga je sam imel za *antropološkega*, ker je v njem po sledi enega samega pisma rekonstruiran ves čudovit svet, bogat z vsakovrstnimi asociacijami, in ki ima magično moč, da nas pritegne k večkratnemu branju, pri tem pa si zastavljamo vse več estetičnih in etičnih vprašanj. Ne da bi nanje odgovorili, kajti Kiš se je zavedal – to potrjujejo njegova pogosta navajanja Barthesovih mnenj – da je naloga literature, da zastavlja vprašanja, ne pa, da nanje odgovarja. Iz tega seveda izhajajo mnogi nesporazumi, pa tudi razočaranja nad literaturo. Vsak odgovor namreč odpravi večpomenskost vprašanja in umetniškega dela nasploh, v čemer se skriva njegova največja dragota. Ali pa je to le ena izmed iluzij pisateljev in resničnih ljubiteljev književnosti. Toda, kot je dejal Kiš: "Da bi pisali, je treba živeti od iluzij." K temu je dodal: "*Verujem quia absurdum est.*" Kar velja tudi za branje oziroma za bralca, ki živi od podobnih iluzij in je vernik iste cerkve dvoma.